

*Слободянюк А. В., магістрант спеціальності
"Соціальна педагогіка", Національний
університет біоресурсів і природокористування
України (м. Київ)
Кубицький С. О., кандидат педагогічних наук,
доцент, Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ)*

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ДІТЕЙ ВІД НАСИЛЬСТВА В СІМ'І

Розглядається проблема захисту дітей від насильства в сім'ї. Проблема насильства над дітьми свідчить про необхідність ретельного вивчення й розробки профілактичних заходів спрямованих на її вирішення, оскільки діти є найнезахищенішою, найуразливішою й майже повністю залежною від дорослих частиною суспільства.

Рассматривается проблема защиты детей от насилия в семье. Проблема насилия над детьми свидетельствует о необходимости тщательного изучения и разработки профилактических мероприятий, направленных на ее решение, поскольку дети являются самой незащищенной, наиболее уязвимой и почти полностью зависимой от взрослых частью общества.

The problem of protecting children from domestic violence. The problem of violence against children demonstrates the need for careful study and developing preventive measures to resolve it, because children are most vulnerable and almost totally dependent on adults of the society.

Жорстоке поводження з дітьми визнано однією з найбільш розповсюджених форм порушення прав людини у світі. Без подолання цього згубного явища не можливо створити умови для повноцінного розвитку дитини, реалізації її особистості.

Зазвичай насильство стосується найуразливіших членів родини, а отже категорію, яка найбільше потерпає від сімейного насильства (як прямо, так і опосередковано) стають діти.

Загальні аспекти проблеми насильства над дітьми розглядаються у дослідженнях Т.Ф. Алексєнко, О.Б. Безпалько, Н.Ю. Максимова, К.Л. Мілютіна, Т.Я. Сафонова, Е.І. Цимбал та ін.

Питання насильства над дитиною у сім'ї висвітлюються у роботах таких науковців і практиків, як Н. Абдель-Хаді, Л.С. Алексєєва, К. Бабенко, А. Бондаровська, Я. Волавка, Н.І. Дмитренко, А.С. Коголовська, Н.Ю. Максимова, Р.П. Мансудов, М.М. Московка, Н. Щербак та ін.

Практичні і правові аспекти жорстокого поводження з дітьми визначають Н.Г. Агарова, Н.К. Асанова, Н.В. Гайдаренко, В.С. Квашиш, К.Б. Левченко, І. Лисенко, Г.М. Лактіонова, І.М. Трубавіна та ін.

Метою нашої роботи є висвітлити сучасний стан соціально-правового захисту дітей від насильства в сім'ї в Україні і показати можливі шляхи профілактики даного явища.

Насильство – це умисна фізична, сексуальна, психологічна чи економічна дія

чи її загроза, примус з боку однієї особи до іншої з метою контролю, залякування, навіювання почуття страху. В процесі насильства одна людина нав'язує себе, свої цілі та норми іншій, намагаючись підкорити її собі. Це узурпація свободи людини, це не є випадковими діями, які не можна пояснити. Кожен член родини переживає такі дії по-своєму, що накладає свій відбиток на ціннісно-орієнтаційну сферу. Особливо це стосується дитини, адже її особистість тільки формується.

Насильство в сім'ї – це різновид насильства (а отже, це правопорушення чи злочин), яке скоює один член сім'ї щодо інших членів сім'ї або осіб, які можуть бути визначені як члени сім'ї, а саме: чоловік, дружина, діти, батьки (один з батьків) чоловіка (дружини), а також інші особи які постійно проживають разом з агресором і ведуть з ним спільне господарство [4, с. 140].

У правовій базі України визначення насильства, яке є складовою жорстокого поводження з дітьми, представлено Законом України №2789-III "Про попередження насильства в родині" від 15.11.2001 р. У статті 1 "Визначення термінів" визначено види насильств:

– фізичне насильство – навмисне нанесення одним членом родини іншому побоїв, тілесних ушкоджень, що можуть привести або привели до смерті постраждалого, порушення фізичного або психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі та достоїнству. Всі дії, спрямовані на

спричинення дитині фізичної шкоди, заборонені законом;

– сексуальне насильство – протиправне зазіхання одного члена родини на статеву недоторканність іншого члена родини, а також дії сексуального характеру стосовно неповнолітнього члена родини. Поняття "сексуальне насильство" містить в собі не лише зґвалтування, а й сексуальні домагання, непристойні пропозиції, а також будь-які образливі дії, що мають сексуальний характер;

– психологічне насильство – насильство, пов'язане з дією одного члена родини на психіку іншого шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими спеціально створюється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе й може заподіюватися або заподіюється шкода психічному здоров'ю;

– економічне насильство – навмисне позбавлення одним членом родини іншого житла, їжі, одягу й іншого майна або засобу, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я [1].

Особливим видом насильства є насильство в сім'ї, яке може поєднувати ознаки всіх вищевказаних видів насильства. Разом із тим, воно є чи не найбільш небезпечним, тим, що має пролонгований характер і тим, що людина переживає насильство з боку того, хто за родинним чи сімейним станом мав би захищати, підтримувати жертву, а не кривдити її. Особливо небезпечний такий вид насильства по відношенню до дітей, оскільки значно деформує особистість дитини та формує озлоблення до оточуючих, стає причиною самогубств.

Насильство над дітьми можна класифікувати за такими ознаками:

– залежно від стратегії кривдника: явне чи приховане;

– за часом: те, що відбувається зараз, і те, що трапилось в минулому;

– за тривалістю: одноразове або багаторазове, що триває довгі роки;

– за місцем оточенням: вдома – з боку родичів, в школі – з боку педагогів або дітей, на вулиці – з боку дітей або незнайомих дорослих [4, с.138].

Жорстокість може виявлятися і з боку осіб, які безпосередньо не є членами сім'ї, але пов'язані з ними певними стосунками.

Це необхідно враховувати в соціально-педагогічній роботі з сім'ями.

Насильство над дітьми може бути як одномоментним, так і пролонгованим в часі, як свідомим, так і неусвідомленим з боку дорослих, батьків, вихователів. Воно може призвести до емоційного чи психічного травмування, чи навіть загибелі дитини [3, с. 83].

Дитинство – це період відсутності дорослої відповідальності, узаконена залежність від турботи та економічної підтримки суспільства. Дитина є недієздатною в повному обсязі, але має всі людські права. Діти мають право на захист від жорстокого поводження, насильства різних видів і форм.

Стаючи в сім'ях жертвами насильства, діти нерідко покидають сім'ї, опиняються на вулиці, де можуть стати об'єктами купівлі-продажу. В Україні встановилась досить небезпечна ситуація, пов'язана з поширенням торгівлі людьми, зокрема дітьми. Торгівля дітьми – це складна комплексна проблема, яка, без сумніву, має негативний вплив на неповнолітніх. Потрапивши в ці тенета, дитина стикається з погрозами фізичного, психічного, сексуального насильства, побиттям, зґвалтуванням, а також розбещенням, втягненням у злочинну діяльність, спонуканням до заняття проституцією, залученням до праці на виробництві зі шкідливими умовами, вилученням органів для трансплантації, використанням у жебрацтві тощо. Іноді жорстоке поводження до дітей може виявлятися в фактах продажу дитини самими батьками або іншими членами сім'ї [9, с. 81].

Згідно Конвенції ООН про права дитини, яку підписали 189 держав світу, кожна дитина має право на захист від усіх видів сексуальної експлуатації та насильства. Всі держави повинні захищати дітей від сексуальної експлуатації та забезпечувати дітям-жертвам фізичну та психологічну реабілітацію і допомогу в соціальній реінтеграції.

Результати досліджень, проведених здебільшого в розвинених країнах світу, дозволяють стверджувати, що певні характеристики дітей збільшують ризик насилля: вікові, статеві, гендерні, особистісні особливості сім'ї, в якій зростає дитина. Також враховуються характеристики батьків чи опікунів (особистісні, поведінкові, статева приналежність, минулий досвід).

Питання педагогіки

Основними методами соціальної роботи з дітьми, на наш погляд, можна назвати такі:

- соціально-психологічні, спрямовані на внутрішній світ дитини, які передбачають певну корекцію його системи цінностей і орієнтацій, а також уявлень і переваг, які удосконалюють його психологічні можливості і надання відповідної підтримки і допомоги (методи психодіагностики і психокорекції, психологічне консультування тощо);
- соціально-педагогічні, які дають можливість підвищити освітній і інтелектуальний рівень дитини, сформувати адекватну оточуючим його умовам систему ціннісних орієнтацій і уявлень (методи освіти і просвіти, педагогічної корекції і педагогічного консультування);
- соціально-медичні, які призначені для надання дитині своєчасної і необхідної медичної допомоги (лікування, соціально-медична реабілітація і адаптація, організація необхідного і комфортного середовища існування тощо);
- соціально-правові, що включають в себе певні процедури і операції, які дозволяють привести процес життєдіяльності дитини відповідно до існуючих норм закону і права (юридичний і правовий захист інтересів дитини, правова просвіта, правовий контроль, правові санкції);
- соціально-економічні, які спрямовані на вирішення проблем матеріального благополуччя дитини, матеріальна підтримка і допомога, працевлаштування тощо);
- соціально-групові, що дозволяють соціальному працівникові і іншим спеціалістам вести роботу з соціальним оточенням дитини (сімейне консультування, корекція системи відношень в дитячому колективі, організація дитячих колективів, які орієнтовані на позитивну діяльність) [2, с. 28].

Соціальна профілактика, згідно Закону України "Про соціальну роботу з дітьми та молоддю" – це робота, спрямована на попередження аморальної, протиправної, іншої асоціальної поведінки дітей і молоді та запобігання такому впливу.

Соціально-профілактична робота щодо жорстокого поводження з дітьми має такі форми:

- первинна (як загальна просвіта населення з цього явища: що воно таке, чому воно є поганим і неприйнятним.

Застосовується в основному для нормальних, благополучних сімей);

- вторинна (де зафіксовано, чи спостерігається жорстоке поводження з дітьми, членами родини, домашніми тваринами. Це цілеспрямована робота з окремими групами дорослих і дітей з метою зміни ставлення до поводження з дітьми, формування гуманного ставлення дорослих до дітей, життєвих умінь та навичок у дорослих та дітей, роз'яснення сутності і відповідальності за жорстоке поводження з дітьми);

- третинна (з тими, хто постраждав від жорстокого поводження з метою навчання самозахисту; з тими, хто здійснює таке поводження – як соціальне навчання і контроль, що є умовою збереження сім'ї, залишення батьківських прав тощо) [8].

Протягом тривалого часу в Україні на рівні суспільства проблеми насильства в сім'ї активно не обговорювалися. Правозахисні громадські організації, зокрема жіночі, стали не тільки ініціаторами захисту жертв насилля, а й спонукали державні органи влади до формування необхідної законодавчої бази щодо розширення державної системи захисту потерпілих від насильства.

Практично в усіх регіонах України почали функціонувати спеціалізовані установи для жертв насильства в сім'ї, зокрема кризові центри, центри соціально-психологічної допомоги, спрямовані на надання комплексної психологічної, юридичної, інформаційно-консультативної, соціально-медичної та іншої допомоги, а також, у разі потреби, надають тимчасовий притулок (до 3 місяців), зокрема, жінкам і дітям, які потерпіли від насильства в сім'ї або опинилися в кризовій ситуації. Разом із тим, незважаючи на певні позитивні зрушення у розв'язанні проблеми насильства, механізм правового та соціального захисту потерпілих від насильства залишається недосконалим: не вистачає відповідних закладів для надання допомоги потерпілим та спеціально підготовлених фахівців у сфері запобігання насильству, неефективною є система раннього виявлення випадків насильства в родині. Недостатньо ефективною також є система санкцій, що застосовуються щодо осіб, які вчиняють насильство в сім'ї [7, с. 86].

Міністерство охорони здоров'я України зробило крок назустріч потребі суспільства у попередженні домашнього насильства та

ліквідації його наслідків і розпочало роботу зі створення 16 центрів медико-соціальної реабілітації.

На місцевому рівні функції та завдання Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту щодо попередження насильства в сім'ї, надання допомоги потерпілим та координації діяльності відповідних закладів виконують управління та відділи у справах сім'ї, молоді та спорту у співпраці з центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, службами у справах дітей, органами внутрішніх справ, іншими органами й установами.

Управління (відділи) у справах сім'ї та молоді направляють дітей, що зазнали жорстокого поводження, та членів сім'ї, стосовно яких є реальна загроза його вчинення, до спеціалізованих установ для надання допомоги (кризові центри соціально-психологічної допомоги, притулки, центри медико-соціальної реабілітації), проводять профілактичну та роз'яснювальну роботу серед громадськості [10, с. 29].

Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у разі необхідності надають первинну (під час звернення) соціально-психологічну допомогу особам, які постраждали від жорстокого поводження; надають правові, психологічні, соціально-медичні та соціально-психологічні послуги з метою збереження соціального статусу та повноцінної життєдіяльності, адаптування у суспільстві таких осіб. Власне, вони й здійснюють приймання заяв та повідомлень про випадки жорстокого поводження щодо дитини, терміново (протягом однієї доби) передають повідомлення у письмовій формі до служби у справах неповнолітніх, органів внутрішніх справ про випадок жорстокого поводження з дитиною чи реальну загрозу його вчинення, надають правові, психологічні, соціально-медичні та соціально-психологічні послуги з метою збереження соціального статусу та повноцінної життєдіяльності, адаптування у суспільстві дітей, які постраждали від жорстокого поводження.

Діти, які постраждали від жорстокого поводження, а також діти із сімей, перебування в яких загрожує їх здоров'ю чи життю, мають можливість цілодобово звернутися до притулку для неповнолітніх або центру соціально-психологічної реабілітації неповнолітніх [5].

Підставою для прийняття дитини є звернення дитини (усне або письмове) до

адміністрації закладу за допомогою, яке обов'язково реєструється та невідкладно розглядається керівництвом закладу.

Управління (відділи) у справах сім'ї та молоді здійснюють приймання та розгляд звернень і повідомлень про випадки жорстокого поводження з дітьми. Терміново (протягом однієї доби) передають повідомлення у письмовій формі до служби у справах неповнолітніх, органів внутрішніх справ про випадок жорстокого поводження з дитиною чи реальну загрозу його вчинення, направляють дітей, які зазнали жорстокого поводження, та членів сім'ї, стосовно яких існує реальна загроза його вчинення, до спеціалізованих установ для надання допомоги (кризові центри соціально-психологічної допомоги, притулки, центри медико-соціальної реабілітації, прийомні сім'ї), проводять профілактичну, роз'яснювальну роботу серед громадськості щодо попередження жорстокого поводження з дітьми [6, с. 143].

Однак центри соціально-психологічної допомоги не надають спеціалізованої медичної допомоги, що належить до компетенції закладів медичного спрямування. Більшість осіб – жертв насильства мають ознаки порушення психічного здоров'я (гостра реакція на стрес, посттравматичний стресовий розлад, розлади адаптації, тривожно-фобічні та депресивні розлади тощо) внаслідок тяжкої психічної травми [11, с. 84]. Тому надавати спеціалізовану медичну та психологічну допомогу жертвам насильства в сім'ї повинні лікарі-психіатри та медичні психологи. Апеляція до досвіду інших країн, де подібними розладами опікуються винятково психологи, у даному випадку недоречна, адже наявні істотні розбіжності у навчальній підготовці психологів: вітчизняні психологи готуються у вищих навчальних закладах гуманітарного спрямування (не медичних) і не мають права проводити заходи медичної практики.

Загалом можна зазначити, що така кількість центрів не в змозі забезпечити послугами потерпілих. Заклади створюються місцевими державними адміністраціями за поданням спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї відповідно до соціальних потреб регіону. Центри можуть створюватися й іншими організаціями та фізичними особами, що зазначено у Законі України "Про попередження насильства в сім'ї". Як

Питання педагогіки

приклад недостатньої кількості таких центрів, можемо навести м. Київ, де подібний заклад лише один. Хоча у невеличкому, порівняно з українською столицею, Кракові їх близько 40. І це не означає, що в Кракові гострота проблеми домашнього насильства у 40 разів вища. Просто доступність такої державної послуги, як надання притулку жертвам домашнього насильства, в Києві нижча у 40 разів. До того ж і відшукати його непросто, хоча подібні заклади мають бути в межах безперешкодного права користування.

На жаль, в країні як законодавча база, так і практична робота правоохоронних органів не забезпечують своєчасного попередження родинного насильства над дітьми та не передбачають серйозного покарання за це. Зокрема, немає цивільних чи спеціалізованих ювенальних судів, де розглядалися б справи про насильство над дітьми. Також суди не мають повноважень видавати судові приписи, що відомі також як охоронні або заборонні судові приписи, які регламентують контакти між злочинцями та їх жертвами.

Дитина, яка зазнає насильства дома, має ризик багаторазового повторення насильства, що здебільшого триває роками. Батьки не на її боці. Оскільки в суспільстві не прийнято розголошувати "сімейні справи", вона і надалі буде жити під загрозою насильства.

Цей подвійний стандарт також присутній у випадках насильства щодо дорослих. Чоловік, який вдарив будь-яку іншу людину, буде притягнений до відповідальності, але якщо він б'є власну дружину чи дітей, то правоохоронні органи не поспішають втручатися [4, с. 139].

Отже, насильство в сім'ї є однією з найбільш розповсюджених форм порушення прав людини. У більшості випадків протиправні дії проти когось із членів родини супроводжуються актами агресії, приниження та жорстокої поведінки. Подібні дії з боку насильника приводять до негативного фізичного, психічного та соціального стану здоров'я постраждалої особи чи кількох осіб, членів цієї родини. Як правило, найбільше страждають від сімейного насильства діти.

Література

1. Закон України "Про попередження насильства в сім'ї" від 15 листопада 2001 року №2789-III // <http://www.rada.gov.ua>
2. Квашиш В.Е. Зарубежное законодательство и практика защиты жертв преступлений / В.Е. Квашиш. – М., 1996.
3. Когаловская А.С. Вопросы профилактики семейного насилия и жестокого обращения с детьми / А.С. Когаловская // Вестник психосоциальной и коррекционно-реабилитационной работы. – М.: Консорциум "Социальное здоровье России", 2002. – №3. – С. 82-86.
4. Максимова Н.Ю. Проблема насильства в сім'ї / Н.Ю. Максимова, К.Л. Мілютіна // Позакласний час. – К.: Редакція "Освітлянське видання", 2010. - №1. – С. 138-141.
5. Права дитини: сучасний досвід та інновації / Заг. редакція Г. Лактіонової. – К.: Либідь, 2005.
6. Руководство по предупреждению насилия над детьми / Под ред. Араковой. – М., 1999. – 347 с.
7. Сафонова Т.Я. Жестокое обращение с детьми и его последствия / Т.Я. Сафонова, Е.И. Цымбал // Жестокое обращение с детьми: сущность, причины, социально-правовая защита. – М., 1993. – 98 с.
8. Свистунова С. Насилие в семье. Цит. [23.11.2007] // <http://mayak.rfn.ru/schedules/112/9458.html>
9. Соціально-економічні причини насильства в сім'ї в Україні: аналіз проблем та шляхи запобігання: Матеріали за результатами соціологічного опитування. – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – 144 с.
10. Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю: Навчальний посібник / І.М. Трубавіна. – К.: ДЦССМ, 2002. – 132 с.
11. Хоментаскас Г.Т. Семья глазами ребенка / Г.Т. Хоментаскас. – М., 1989.